

СТАН ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ОДЕЩИНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

УДК: 378.56.371+372.03

Пальшкова І.О.

У статті розкрито стан освіти на території сучасної Одещини кінця XVIII – початку XX століття та визначено особливості організації навчального процесу в народних початкових школах цього регіону. Акцентовано увагу на таких аспектах: впровадження нових методик викладання, використання на уроках наочності, стан програмно-методичного забезпечення, організація державного інспекторського контролю за роботою народних шкіл.

Ключові слова: освіта, народна початкова школа, вчитель народної початкової школи, заклади освіти.

СОСТОЯНИЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОЙ ОДЕСЩИНЫ КОНЦА XVIII - НАЧАЛА XX ВЕКА

В статье раскрыто состояние образования на территории современной Одесщины конца XVIII - начала XX века и определены особенности организации учебного процесса в народных начальных школах этого региона. Акцентировано внимание на таких аспектах: внедрение новых методик преподавания, использование на уроках наглядности, состояние программно-методического обеспечения, организация государственного инспекторского контроля за работой народных школ.

Ключевые слова: образование, народная начальная школа, учитель народной начальной школы, учебные заведения.

STATE ELEMENTARY EDUCATION IN PRESENT-DAY ODESSA LATE XVIII - EARLY XX CENTURY

Palshkova Irina

The article deals with the state of education in modern Odesa late XVIII - early XX century and defined the features of the educational process in traditional elementary schools. Attention is accented on the following aspects: the introduction of new teaching methods, use of visual aids in class, status methodical software, public inspection, monitoring the work of public schools.

Key words: education, people's primary school, public elementary school teacher and educational institutions.

Так, початкова освіта в південній Україні почала розвиватися в момент заселення так званої «Малоросії». Не дивлячись на те, що виникали школи, грамотність серед населення розповсюджувалась повільними темпами, адже уряд зовсім не був зацікавлений в цьому.

Із затвердженням «Статуту народних училищ у Російській імперії» (1786 р.) в губернських містах запроваджувались головні народні училища (чоти-

рикласні з 5-річним курсом навчання), а в повітових – малі народні училища (двокласні з 2-річним курсом навчання). Навчальна програма малих училищ відповідала першим двом класам головних училищ. Статут ознаменувався відкриттям міських шкіл та народних училищ, але не на всіх територіях Лівобережжя. Українці негативно сприймали цю реформу, оскільки уряд провадив в у цих закладах русифікаторську політику. Зміст навчання у цих школах був безстановим і безкоштовним, а також мав загальноосвітній і реальний характер.

Пізніше, на початку XIX ст., головні народні училища були реформовані у гімназії, а малі – у повітові училища. Вказана реформа не відміняла народні початкові школи, які на той момент вже існували в Україні. Вони функціонували, хоч і значно в меншій кількості, навчалися вони за програмами малих народних училищ, але уряд був проти їхнього існування. Українці бажали, щоб їхніх дітей навчали як і раніше у дяківських школах, але дітям заборонялось до них ходити. Як уже відомо, школи-дяківки за реформою перетворювались у парафіяльні школи.

Пізніше, із заснуванням Міністерства народної освіти (1802 р.) та виходом «Положення про пристрій навчальних закладів» сформулювалися нові освітні принципи, а саме: безкоштовність навчання, безстановість навчальних закладів, наступність навчальних програм. У цей період всі заклади освіти поділялися на розряди: однокласні парафіяльні училища, що замінили малі народні училища; 3-класні повітові училища, які повинні були бути в кожному повітовому місті; 7-річні губернські училища або гімназії (колишні головні народні училища) в губернських містах; університети.

У кінці 20-х і на початку 30-х рр. в містах Південної Бессарабії було створено трикласні повітові училища. Крім того, Міністерство державного майна та внутрішніх справ в Бессарабії відкрило 80 шкіл у селах колоністів-німців і болгар, 70 шкіл для дітей селян. Важливою подією стало те, що в Бессарабській області до середини XIX ст. було створено Дирекцію народних шкіл Бессарабської області, якій були підпорядковані всі місцеві державні школи.

Пізніше царський уряд відкриває сільські училища (масова початкова школа) (1842 р.) (в козацьких станицях Волонтирівка, Акманит, Байрамча). Так, основною метою цих закладів було виконання релігійних обов'язків.

Крім цього, на території Одещини (Бессарабії) почали відкриватися ланкастерські школи, в яких старші учні під керівництвом учителя навчали молодших основам арифметики, читанню, письму. Перші такі школи були відкриті у військових частинах генералом М. Орловим. В період з 1824 р. до 1845 р. було також відкрито цивільні та парафіяльні школи в Ізмаїлі, Акермані, Рені, Кілії. Такі школи спочатку утримувалися батьками, тому не для всіх така освіта була доступною. Але згодом було створено спеціальний фонд – «10-процентний бессарабський капітал». Тому згодом кількість таких шкіл зроста.

Отже, у Південній Бессарабії до середини XIX ст. було відкрито 150 шкіл усіх типів, в яких навчалось понад 5 тисяч дітей. В державних школах Південної Бессарабії навчання велось молдавською, російською та німецькою (у школах для дітей німецьких колоністів) мовами. Значний проміжок часу царський уряд дозволяв видавати підручники для шкіл молдавською мовою.

Не дивлячись на швидкий розвиток початкової освіти, вона носила характер становості. Так, парафіяльні школи існували для селян; повітові училища — дітей купців, ремісників та інших міських жителів; гімназії — дітей дворян і чиновників.

Вихід указу та циркуляру (1827 р.) - було заборонено приймати кріпаків до гімназій та університетів. Так, принципи становості і бюрократичної централізації стали основою народної освіти. Трохи пізніше був вийшов шкільний статут (1828 р.), за яким початкова й середня освіта поділялася на три категорії: для дітей нижчих станів — однокласні парафіяльні училища (вивчалися чотири правила арифметики, читання, письмо, і «закон Божий»); для середніх станів, тобто міщан і купців — трикласні училища (вивчалася геометрія, географія та історія); для дітей дворян і чиновників — семикласні гімназії (підготовка до вступу в університет). Цим статутом було введено тілесні покарання, які потім замінили на різки.

З утворенням земств (1865 р.), яким дозволялося займатися господарською, соціальною та освітньою діяльністю, тому вони могли засновувати початкові, середні та професійні школи.

Отже початкова освіта в цей період розвивалася згідно з виданими «Статутом гімназій» та «Положенням про народні училища» (1864 р.). Так, необхідно відмітити запровадження доступної загальної освіти. Виникали поряд з державними земські, церковно-приходські, недільні та приватні школи. Гімназії розділилися на класичні та реальні. У них приймали дітей з усіх верств, здатних оплатити навчання. Незважаючи на видатки на народну освіту, безсистемність навчання, відсутність підручників, відсутність відповідної педагогічної підготовки вчителів, на території Одещини було відкрито 104 школи, в яких навчалося майже 7 тисяч дітей. Бессарабське земство відкривало початкові та середні учбові заклади, бібліотеки, виділяло стипендії старанним учням, фінансувало державні і церковно-парафіяльні школи тощо. Земства вважали, що освіта — необхідна умова розвитку суспільства, яка потребує матеріальної допомоги. Так, органи самоврядування постійно збільшували фінансування на створення навчальних закладів. Крім того, було створено громадсько-земські навчальні заклади освіти за рахунок сільських громад та земських управ, оскільки останні не могли повністю фінансувати початкову освіту. Це спричинило зменшення відкриття навчальних закладів.

Так, утримання шкіл майже повністю лягло на сільські громади, які не могли постійно фінансувати розвиток освіти в повітах. Тому через брак коштів кількість навчальних закладів у Бессарабії зростала повільно. Так, в 1877 р. громадсько-земських шкіл було лише 47, у 1894 р. — 48, у 1898 р. — 73. Таким чином, за 21 рік кількість їх зросла в 1,5 рази.

Так, в 1874 р. в Одеському повіті існувало 80 шкіл, в яких працювало лише 106 вчителів на майже 7 тисяч учнів.

Отже, в однокласних земських початкових школах, де навчання продовжувалося три роки, основними предметам були: Закон Божий (короткий катехізис і священна історія), читання по книжках цивільного та церковного друку, письмо, перші чотири арифметичні дії, церковні співи там, де їх викладання було можливе. За відсутністю законодавства, не було визначено ні програму предметів земських шкіл, ні тривалість періоду навчання. Так,

повітова управа на засіданні прийняла постанову про те, що заняття в земських школах повинні тривати з 1 жовтня до кінця березня.

Система навчання і виховання була досить суворою, дітей прив'язували та били різками. Якість підготовки була дуже низькою, особливо в селах. Основною причиною цього було – відсутність достатньо підготовлених народних учителів, підручників, меблів тощо.

Тому на губернських зборах (1870 р.) було виділено кошти на відкриття педагогічних курсів, а також на з'їзди вчителів у містах Херсоні та Єлисаветграді. У 1870 році на курсах нараховувалося 11 слухачів, а через рік – 39. Отже було вирішено, що необхідно на Південній Україні створити нормальні умови для підготовки майбутніх вчителів початкових шкіл. Так, цього ж року відкривається вчительська семінарія (м. Миколаїв), а через рік – учительська семінарія в м. Херсоні.

Після реформ 60-х років структура початкової освіти складалася зі шкіл трьох ступенів: 1) однокласні училища – нижча елементарна школа з трирічним (земські та міські) та дворічним терміном навчання (однокласні церковноприходські школи); 2) двокласні училища, в яких навчальний курс розподілявся таким чином: перший клас в двокласних училищах і однокласній школі був однаковим. Другий клас (із дворічним терміном навчання) давав додатковий курс початкової освіти. В них вивчали Закон Божий, російську граматику, історію, географію Росії, арифметику, основи геометрії й креслення, відомості про природознавство; 3) багатокласні училища (повітові та міські училища), в яких усі предмети курсу початкової освіти викладалися більшим обсягом. Термін навчання у повітових училищах був трирічний, а в міських – шестирічний.

Не зважаючи на те, що відкривалася велика кількість шкіл (до 1874 р. – 418 школи), все одно вона не могла задовольнити всього населення. Більшість їх продовжувала розміщуватися в церковних сторожках, волосних правліннях, сільських хатах, напівзруйнованих будинках тощо. Адаже за відсутності коштів земства не могли утримувати школи, тому половина коштів було виділено сільськими громадами, які витрачалися на заробітну платню вчителям, закупівлю підручників. Це гальмувало розвиток освіти в сільській місцевості, де більшість людей були неписьменними (84,5 %).

На території Одещини також існували початкові училища в німецьких колоніях. Так, при лютеранському соборі Святого Павла (двокласне, 1825 р.), римсько-католицькій церкві (1825 р.), Євангелічно-реформатській громаді (трикласне, 1842 р.) були створені училища. Ці школи мали відрізнятися тим, що програма була ширша, вчителями були письменні колоністи, які отримували з особливого шкільного нормальну зарплатню, квартиру й утримання. Але згодом ці школи не задовольняли німецьких колоністів, адже вони хотіли отримати гімназійну та вищу освіту, а для дівчаток – інститутську.

Незабаром через деякі проблеми (вузькість шкільних програм, відсутність кваліфікованих вчителів, переповненість класів) стали відкриватися так звані центральні училища, метою яких було випустити вчителів для сільських шкіл, писарів, землемірів, архітекторів та поширити в колоніях російську мову. Крім того, відкривається німецьке реальне училище Святого Павла при лю-

теранському парафії, яке давало якісну гімназійну освіту. В цих навчальних закладах навчалися діти німецьких колоністів та підданих, а також інших національностей. Програма, за якою навчалися гімназисти, містила загальноосвітні предмети, вивчення чотирьох мов (російської, італійської, німецької, французької), стенографію, комерцію, бухгалтерію. Останні предмети вводилися з урахуванням особливостей (розвиток торгівлі та промисловості) міста Одеси, адже багато німців проживало на території Одеської області, майже в 30 районах. Крім того, при Одеському українському педагогічному інституті було відкрито спеціальний сектор підготовки педагогічних кадрів для німецьких національних шкіл. Згодом цей сектор відкриває німецький педагогічний інститут з 5 факультетами (літературно-лінгвістичний, фізико-математичний, хіміко-біологічний, географічний, історичний). Навчання велося німецькою, російською та українською мовами через нестачу власних педагогічних кадрів.

До початку другої світової війни на Одещині проживало майже 120 тисяч громадян німецького походження та функціонувало 130 шкіл. В усіх них працювали висококваліфіковані педагогічні кадри та організована дослідницька робота. Але в 1938 році адміністративним рішенням всім німецьким школам і технікумам було наказано перейти на українську мову, тому німецький педагогічний інститут в Одесі став не потрібен. У 1938 року було зроблено останній випуск, а більшість випускників відразу ж були арештовані.

На початку ХХ століття, після таких подій як: революція (1905-1906 рр.), Російсько-Японська війна (1904-1905 рр.), реформи (1906-1907 рр.) уряд торкається питання про прийняття закону про ведення загальної початкової освіти. Законопроект (1906 р.) та прийнятті положення (1908 р.) передбачали збільшення державного фінансування, встановлення безкоштовної (але не загальної) початкової освіти зіграли велику роль у розвитку системи освіти, в тому числі початкової.

Так, в цей час активно (1890 р. – 5%, 1906 р. – 13%) відкриваються громадсько-земські школи (1905-1906 рр.). Сільські громади, а також і самі селяни брали участь в утриманні початкових закладів освіти, адже вони хотіли, щоб підвищився освітній рівень своїх членів в умовах реформування всіх сфер життя держави. У 1905-1906 рр. були відкриті в 6 з 8 повітів губернії (окрім Аккерманського й Ізмайльського). Це говорить про те, що деякі сільські громади не хотіли виконувати обов'язки земств та не здійснювали фінансову допомогу. Поряд із тим, повітові земства постійно вимагали від губернського збільшення матеріальної допомоги для утримання початкових шкіл. Оскільки офіційно губернське земство не зняло з себе повноважень про утримання освіти в сільській місцевості, воно було вимушене виділяти гроші для повітів (1877 р. – 15,5 тис. крб., 1905 р. – 18,5 тис. крб., 1914 р. – близько 20 тис. крб., але в порівнянні з виплатами сільських громад ці суми були занадто малими).

На початку ХХ ст. в багатьох земствах Російської імперії почало підніматися питання про введення загальнообов'язкового навчання. В 1905 р. на земських зборах у Бессарабії також було вирішено спільно із шкільною радою провести всебічне обстеження стану та виявлення потреб народної освіти і на підставі здобутих від повітових земств даних скла-

сти план мережі учбових закладів з метою впровадження загальнообов'язкового навчання.

Проте для збору потрібних відомостей земській управі не було відпущено коштів, це гальмувало роботу останньої й робило її малоефективною. Орган місцевого самоврядування не лише не розпочав заходів, пов'язаних із втіленням у життя загального навчання, але навіть не знайшов потрібних асигнувань на збір необхідних відомостей, тобто Бессарабське земство долучилося до здійснення програми загальної освіти лише формально. Так, розділ про загальне обов'язкову початкову освіту прийнятий не був. Пізніше в 1910 році, було встановлено 4-річне навчання для всіх початкових шкіл.

Важливою подією 1926-1927 рр. стало те, що в м. Одесі було українізовано повністю 15 шкіл, частково – 8. Українські школи мали 155 груп, із яких було 25 російських і 130 українських, що зовсім не відповідало національному складу міста. Незабаром окружна інспектура народної освіти почала відчувати напруження в педагогічних колективах багатьох українізованих шкіл. З'ясувалося, що більшість керівників і педагогів обстежуваних шкіл висловились за поступову українізацію. Негативне ставлення до «українізації» висловлювалося з боку значної частини керівників шкіл, бо більшість з них були росіянами або євреями за походженням і не мали бажання впроваджувати її в життя. Таких поглядів дотримувалися і батьки учнів багатьох шкіл міста, які вважали українізацію насильницькою акцією. Адже в таких школах національний склад був різний (євреї; росіяни; українці, останніх була найменша кількість), крім того, лише декілька викладачів знали українську мову. Багато учнів переходили до російськомовних шкіл (200 учнів). Загальна кількість учнів російських шкіл залишалася вищою, ніж українських, ще й за рахунок більшої наповнюваності класів. Якщо в різних регіонах України показник був 66,2 % проти 58 %, то на півдні значно нижчий (наприклад, в Одеській губернії – 49 % проти 34,1 %).

Отже, низький рівень якості навчання (10 шкіл м. Одеси), пов'язаний з серйозною психологічною перебудовою особистості, стресом та депресією. Адже, перехід у зрусифікованому місті на українську мову викладання потребував значного морально-психологічних переживань, тому багато хто був проти реформи українізації. Також однією з причин низького рівня навчання є відсутніх шкільних підручників українською мовою, особливо з природничо-математичних дисциплін, примушував учителів перекладати учбовий матеріал з російських підручників, що, безумовно, призводило до зниження якості викладання.

Таким чином, становлення початкової народної школи кінця XVI – середини XX століття в системі освіти півдня України відбувалося в умовах жорсткого протистояння. Ні уряд, ні церква не заохочували розповсюдження освіти серед селян, вбачаючи у цьому загрозу існуючому режиму, і тому робили все можливе для того, щоб зашкодити розвитку народної школи.

Аналіз діяльності Бессарабського земства з питань освіти свідчить, що тривалий час воно ігнорувало проблеми початкового навчання. На початку XX ст. економічні потреби примусили місцеве самоврядування змінити своє ставлення до народної освіти. Земства направляли зусилля на будівництво й фінансування шкіл, підготовку вчителів, вживало заходів до розвитку по-

зазакільного навчання, збільшували кількість стипендіатів тощо. Такі заходи привели до значного збільшення чисельної письменних серед населення і сприяли культурному розвитку його в Бессарабській губернії, та як наслідок Одещини.

Література:

1. Готалов-Готлиб А.Г. Матеріали для історії народного образования в Одессе. – Ч.1 (1801-1870 гг.). – Одесса, 1940.
2. Історія Одеси. Колектив авторів: голов. ред. В.Н. Станко. – Одесса: Друк, 2002 – 560 с.
3. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803-1912: Научно-популярное издание. – О.: Изд. «ТЭС», 1999. – 520 с.
4. Тадія В.В. Зміст та тенденції розвитку початкової освіти в Бессарабії в 1918-1940 рр. // Перспективи. – Одеса, 1999. – №1 (5). – С. 81-86.
5. Шумілова І. Просвітницька діяльність повітових земств північно-приазовського регіону в др. пол. XIX ст. // Шлях освіти. – 2003. – №3. – С. 47-52.

СИСТЕМА ВПРАВ ДЛЯ ЗАСВОЄННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

УДК: 378.013+400 (420)

Балабуха К.В.

Автор статті пропонує детальну класифікацію прав для засвоєння іноземного фразеологічного матеріалу, розроблену за сходом співвідношення існуючої класифікації лексичних вправ із специфічними особливостями оволодіння фразеологічним запасом іноземної мови. Означена класифікація призначена для використання у процесі фразеологізації іноземного мовлення майбутніх вчителів іноземної мови.

СИСТЕМА УПРАЖНЕНІЙ ДЛЯ УСВОЄННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛІЙСЬКОГО ЯЗЫКА

Балабуха Е.В.

Автор статті пропонує подробицю класифікацію упражнень для усвоєння іноземного фразеологічного матеріалу, розроблену на основі соотношення існуючої класифікації лексических упражнень з особливостями оволодіння фразеологічним фондом языка. Описанная класифікація призначена для використання в процесі фразеологізації іноземної мови майбутніх учителів іноземних языков.

SYSTEM OF EXERCISES ON FOREIGN LANGUAGE IDIOMS ACQUISITION

K.V.Balabukha

The author of the article offers a detailed classification of exercises on foreign language idioms which was worked out on the basis of lexical